

Restaurationen af Sct. Knuds Kirke i Odense i Aarene 1868—75.

Af Stiftsprovst **A. K. Damgaard.**

Den i Aaret 1875 fuldførte Restauration af Sct. Knuds Kirke i Odense har strakt sig ud over en længere Aarrække; den havde ikke alene Kirkens Forskjønnelse, men ogsaa dens Soliditet til Øjemed. Restaurationens Opgave var fra Begyndelsen vel nærmest at føre Kirkens Bygning i dennes enkelte Dele tilbage til dens oprindelige Skikkelse, men ved Siden deraf gik Bestræbelsen ud paa at sikre Kirken imod Tidens Ødelæggelse, og at afhjælpe de Brøstfældigheder, som den maatte vise sig at lide af. I begge Henseender var der meget at tage fat paa, og den særlige Synskommission, under hvis Anvisning og Ledelse Arbejdet udførtes, havde ikke nogen let Opgave.

Strax efter Udgivelsen af Loven af 9de Febr. 1861 »om Kirkesyn«, blev i Henhold til Lovens § 33 Sct. Knuds Kirke henlagt under en særlig Synskommission. Under 19de April 1862 beskikkedes Professor Høyen, Professor H. Hansen og Etatsraad Herholdt til Medlemmer af en saadan Kommission, der den 28de Juni 1862 første Gang afholdt Syn over Kirken. Det viste sig da, at Højkirkens Mur ovenover Korets Hvælvinger viste kjendelig Tilbøjelighed til at vige til Siden; det blev derfor nødvendigt at

træffe Foranstaltninger herimod. Indenfor den østre Gavl indlagdes en Hovedbjælke, der saavel til Gavlmuren som til begge Sidemure forsynedes med forsvarlige Jernankere. Paa Grund af deres store Udstrækning havde Bjælke-Væxlerne over det sidste og længste Hvælvingsfag i Koret ikke kunnet modstaa Spærenes Udspænding; de havde derfor krummet sig udad. Det blev saaledes nødvendigt at forbinde disse Væxler med hinanden for at modarbejde en yderligere Krumning og deraf følgende Sidetryk paa Ydermuren. Af de Hovedbjælker, der ovenover Højkirkens Hvælvinger forbinde Ydermurene, og som ere førte hen over Gjordbuerne, var der enkelte, som laa og trykkede paa disse; det blev nødvendigt at løsne Forbindelsen her og at frigjøre Buerne ved at anbringe Hængeværk til at bære Bjælkerne. Disse Bjælkens Opgave er at modvirke det Tryk, som Kirkens Hvælvinger øve paa Højkirkens Sidemure. I dette Øjemed bleve alle Bjælkehoveder forsynede med Jernankere, der førtes igjennem Muren.

Den Tilstand, hvori Pladsen omkring Kirken (den gamle Kirkegaard) henlaa, foranledigede Synet i 1863 til at forlange, »at Kirkegaards-Pladsen maatte gives en passende Begrænsning«. Af den tidligere Indhegning omkring Kirkegaarden var intet andet tilbage end den gamle Latinskoles Bygning vest for Kirken, der her afgav Hegn og Grændse for Kirkens Ejendom. Over Kirkegaarden førte en Vej for Kjørende og Gaaende forbi Vaabenhusets Dør fra Torvet til Klingenberg. Denne Vej maatte aflægges. Da det for Kirken mere gjaldt om at faa en bestemt Grændse for Pladsen og at beholde denne indhegnet og i Fred, end at holde paa Pladsens uformindskede Størrelse, saa vedtoges det i Forening med den særlige Synskommission, at drage en Linje og sætte et Jern-Stakit fra det nordvestlige Hjørne af Læseforeningens Gaard til Hjørnet af den gamle Latinske. Jern-Stakittet blev leveret fra Jernstøberiet i Frederiksgade her i Byen og kostede 1050 Rd. Tegningen var leveret af Etatsraad Herholdt. Ved den

senere Regulering af Kirkepladsen blev det samme Stakit benyttet og omflyttet. Da nemlig den gamle Latinskoles Bygning siden blev nedrevet, og da det nye Raadhus var bygget et Stykke ud i Gaden over imod Kirkegaarden, saa maatte Pladsen omkring Kirken taale en yderligere Indskrænkning, og med Billigelse af Synskommissionen ved Kirkesyndet den 30te Juli 1883 blev den nuværende Grændselinje mellem Byen og Kirken dragen saaledes, at Linjen gaar fra Fabrikant Hempels Gaard parallel med Kirkens vestre Endemur i en Afstand af 20 Alen fra Kirken, og i sin Forlængelse støder sammen med en Linje, der er dragen fra det yderste Hjørne af Læseforeningens Gaard og i en Afstand af 10 Alen fra Kirken fører forbi Kirkens Nordvest-Hjørne. Der afgaves paa den Maade til Udvidelse af Byens Torveplads et Areal af 4200 □ Alen af Kirkens Ejendom.

Byen forpligtede sig til ingensinde at tilstede Opførelse af Bygninger paa det afgivne Areal, der bestandig skal forblive henliggende som Torveplads. Denne Overdragelse til Byen af det nævnte Areal billigedes af Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet ved Resolution af 7. Octbr. 1883. Under 16. Juni 1884 udmeldte Retten Kjøbmændene E. Brandt og P. Preisler til at taxere Arealet. Den 25. Juli 1884 afholdtes Taxationsforretning, ved hvilken, under Hensyn til den Jorden paahvilende Servitut, at den aldrig maatte benyttes til Bebyggelse, bemeldte Grundstykke vurderedes til 2 Kroner for hver □ Alen.

Afgrænsningen af Pladsen omkring Kirken medførte, at man maatte ønske, at Kirkebygningen ogsaa kunde blive tilgængelig for Beskueren fra den østlige Side. Dette var hidtil forhindret derved, at den saakaldte Kirkehave, der var overladt Fyens Stifts Læseforening til Afbenyttelse, stødte lige til Kirkens østre Gavl, og et højt Træstakit fra Kirkens Nordost-Hjørne til Læseforeningens Gaard begrænsede Kirkegaarden paa dette Sted. Denne Have havde hørt til en Gaard, der laa tæt op til Kirken,

Øst for Valkendorfs Kapel, og som Kammerherre Jens Benzon i Aaret 1834 havde købt til Nedbrydelse, for at sikre Kirken mod Ildsvaade, ved hvilken Lejlighed han skjenkede Haven til Kirken¹⁾. Inspectionen indtog nu til Kirkens Brug et Stykke af denne Have ved Kirkens østlige Ende med følgende Begrænsning. Til Gymnasiet (nu Stiftsbibliotheket) hørte en lille Have af Husets Længde; fra denne Haves nordlige Grændse blev dragen en Linje imod Øst, indtil den stødte til en Linje fra det sydvestlige Hjørne af Bagbygningen i Læseforeningens Gaard. Den derved indvundne Firkant blev nu lagt til Pladsen om Kirken, der derved blev tilgængelig baade fra Øst og fra Syd.

I alle de Aar, i hvilke Kirkehaven havde været overladt Læseforeningen til Brug, havde Kirken ingen Leje oppebaaret af Haven i Henhold til Stiftsøvrighedens Resolution af 21. Novbr. 1849. Kirkens forandrede Pengevilkaar, som Følge af den store ved Restaurationen paa dragne Gjæld, gjorde det nødvendigt for Kirken at afkræve Foreningen en aarlig Lejeafgift. Da samtidigt Læseforeningen bestemte sig til at udvide sine Lokaler og at opføre den nye Bygning imod Haven, saa blev det ønskeligt for Foreningen at have Raadighed over Haven som Ejendom, og den fremkom derfor med Begjæring om at købe Haven for en Sum af 4000 Kr. Det fremlagte Kort udviste, at den Del af Kirkehaven, som var Gjenstand for Salget, udgjorde 4072 □ Alen. Ved Resolution af 27. Marts 1883 gav Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet sit Samtykke til at Tilbudet modtoges, saaledes at der af

¹⁾ Gaardens gamle Brønd findes endnu, men tildækket, i Kirkegaarden, Øst for Kingos Støtte, omtrent lige ud for Kirkens Nordost-Hjørne.

Over Kirkegaarden fører en Vandledning til Læseforeningens Have. Den gaar i skraa Retning fra Hjørnet af Raadhuset forbi det nordøstlige Hjørne af Kirken i en Afstand af 5 Alen. Herom er ingen Deklaration læst.

denne Sum dannedes et Grundfond til Opførelse af et nyt Spir paa Sct. Knuds Kirke. Salget var saaledes sluttet med Læseforeningen, og Inspektionen for Kirken udstedte derefter Skjøde paa Haven af Dato den 15. Maj 1883¹⁾. Det bemærkedes i Skjødet, at Haven tilhørte Kirken efter Auktionsskjøde af 4. Januar 1839, thinglæst den 21. Januar 1839, og iøvrigt indeholdt Skjødet følgende Clausuler: at Kirken var uden Ansvar med Hensyn til, hvad Hartkorn der ved Byens Matrikulering vilde blive lagt paa Haven; at det samme gjaldt om Hegnspligten med de tilgrændsende Lodsejere; at det solgte Areal ingensinde maatte bebygges, men stedse skulde forblive til en Lysthave; at det Stykke af Hegnet mellem den solgte Parcel og Kirkens egen Del af Haven, som gaar i Retning fra Nord til Syd, vedligeholder Læseforeningen, men det Stykke af samme Hegn, som gaar fra Vest til Øst, vedligeholder Kirken; at den Laage, som findes i Stakittet ud for Kirkens østre Ende, maa Læseforeningen ikke afspærre eller forrykke.

Mod Øst grændser Kirkegaarden lige til Læseforeningens Bygninger. Den Gangsti, som fører forbi disse ned til Foreningens Have, gaar paa Kirkens Grund, og er kun midlertidig indrømmet Foreningen, der havde anholdt om, at der her maatte indrømmes Foreningens Medlemmer en direkte Adgang til Haven fra Torvet. Denne Tilladelse gav Inspektionen paa nærmere angivne Betingelser, som forlangtes optagne i en Deklaration, der maatte udstedes af Læseforeningens Bestyrelse med Anerkjendelse af Kirkens vedvarende Ejendomsret til Gangstiens Areal. En saadan Deklaration udstedte Bestyrelsen af Dato 28. Maj 1884, thinglæst den 10. Nvbr. 1884²⁾.

¹⁾ Skjødet er indført i Kirkens Forhandlingsprotokol, S. 71 flg.

²⁾ Deklarationen er indført i Kirkens Forhandlingsprotokol, S. 84 og 86.

Førend der kunde begyndes paa en Reparation af Kirkens udvendige Mur, var det nødvendigt, at den Jordforhøjning fjernedes, der i Aarenes lange Række havde samlet sig omkring Kirkens vestlige Del. Der skete her en Afgravning af Jorden i omtrent en Alens Dybde, hvorved Kirkens Højdeforhold kom til at træde frem i deres rette Lys.

Sct. Knuds Kirke er helt igjennem en Teglstenskirke. Der findes ikke nogen Granit-Sokkel under dens Mure. Den foretagne Udgravning omkring Kirken viste, at Teglstensmuren staar umiddelbart paa de naturlige Grundsten af Kamp. Ved Jordsmonnets Afgravning viste Muren megen Brøstfældighed i Jordskorpen, og de her Tid efter anden opstillede Fliser havde ikke kunnet forhindre Regnvandet fra at trænge ind og opløse Teglstenen. Herpaa blev der nu raadet Bod ved at indsætte en Rad hugne Sten under Muren i dennes hele Udstrækning; men disse Granit-Sten gaves ikke Form af en fremspringende Sokkel, de skulde kun udfylde de borttagne Murstens Plads. Thi heller ikke Teglstenene fremviste Spor af nogen Sokkel under Muren. Dette angik imidlertid ikke selve Restaurationen af Kirken som monumental Bygning. Denne begyndte først i Aaret 1868 med det yderste Vindue mod Vest paa Kirkens Nordside. Derom kunde Synet den 16. Juli 1869 udtale: »Restaurationen af det nordre Sideskib paa dets vestre og nordvestre Hjørne er fuldført, og dette Parti vækker allerede Forestillingen om den gode Virkning, som Kirkens fortsatte og fuldførte Restauration vil frembringe«.

Som Grundlag for Forhandlingerne om en gennemgaaende Restauration af Kirken, hvorved saavel dens Indre som dens Ydre kunde saavidt muligt bringes tilbage til den oprindelige Skikkelse, var det nødvendigt at have nøjagtige Tegninger over Bygningen, der gjengave dennes enkelte Dele i den Form, som det tilsigtedes at give dem ved Restaurationen. Saadanne Tegninger vare allerede

paa et tidligere Tidspunkt udarbejdede af Arkitekt, Etatsraad Herholdt og forelagte Ministeriet til Approbation¹⁾. Det var paa Løsningen af den ved disse Tegninger stillede Opgave, at der begyndtes i Sommeren 1868.

Det havde fra Begyndelsen været Kirkeinspektionens Plan at lade Restaurationen skride langsomt frem, og Aar for Aar kun at tage saa stort et Stykke af Kirken for, som dennes egen Formue kunde strække til. Paa den Maade fortsattes i 1869 med de andre Vinduer paa Nordsiden af Sideskibet, og i 1870 med Reparationen af den øverste Del af Taarnets Mur. Her bleve alle Lydhullerne ommurede med indsatte murede Stave, i Lighed med Kirkens Vinduer. Inde i Taarnet løsnedes Klokkestolen fra dens Forbindelse med Ydermuren, for at skaane denne fra Bevægelse ved Ringningen. Dette var saa meget mere nødvendigt, som allerede længere tilbage i Tiden Muren her havde vist sin Brøstfældighed. I Aaret 1694 maatte der i Taarnet indlægges 3 Bjælker, som forsynedes med Jernankere for at holde Taarnet sammen, da det var revnet. Sporene af den Brøstfældighed vare udvendig udslettede ved den Reparation i Aaret 1834, hvorved den øverste Del af samme imod Sonden blev udhuggen og nye Sten indsatte²⁾; men indvendig lod Revnen sig endnu tilsyne.

Den ene af de 5 i Taarnet ophængte Klokker, den som hos Mumme³⁾ kaldes To-Klokke, havde i lang Tid haft en Revne og var derfor ubrugelig; nu blev den nedtaget og omstøbt i Allerups Fabrik, og Omstøbningen med Tillæg af nyt Metal kostede 1198 Kroner. Den gamle Indskrift bibeholdtes med Tilføjelse af, at Klokken var omstøbt af Allerup 1873.

Spirets Ombygning, der dog er nødvendig paa Grund af baade Træværkets og Kobberbeklædningens Brøstfældig-

¹⁾ Disse Tegninger gjemmes nu i Kirkens Arkiv-Skab i Konsistoriet.

²⁾ Mumme, St. Knuds Kirke, S. 55.

³⁾ l. c. S. 54.

hed, maatte udsættes af Mangel paa de fornødne Penge- midler. Kun Fløjstangen blev fornyet.

Paa Kirkens Vestside stod saaledes kun Restaurationen af den nederste Del af Taarnet med Indgangsdøren tilbage ved Synet i August 1871. Overslaget her udgjorde 1388 Rd. Denne Sum vilde Kirken endnu kunne udrede af sine egne Indtægter i det kommende Aar; men videre vilde Kirkens Evne ikke række i de første Aar. Det viste sig saaledes, at hvis der skulde vedblive at arbejdes efter den hidtil fulgte Plan, vilde Restaurationen strække sig ud over et langt Tidsrum, hvilket baade vilde fordyre Arbejdet ved indtrædende Standsninger, og derhos medføre, at Kirken kunde komme til i flere Aar at være ude af Menighedens Brug til dens Gudstjeneste. Hvis derfor Restaurationen skulde fuldføres indenfor en rimelig Tidsgrændse, vilde det være nødvendigt at optage et Laan til Arbejdets Fuld- førelse. Det var derfor i fuld Overensstemmelse med Kirkeinspektionen, at Synskommissionen ved Synet den 14de August 1871 lod tilføre Synsprotokollen: »Synet maa anse det for det ene rigtige og billigste, at baade den ydre og indre Restauration af den hele Kirke sker samtidig under Et.« — Denne Anskuelse deltes af Inspek- tionen, dog under Forudsætning, at det fornødne Laan paa 10,000 Rd. kunde faaes af offentlige Midler.

I dette Aar havde Kammerherre Worsaae indtaget Professor Høyens Plads som Formand i den særlige Syns- kommission, hvilket ikke blev uden Indflydelse paa føl- gende Forhandlinger om Restaurationens Enkeltheder, saasom om Bevarelsen af Valkendorfs Kapel.

Et senere fra Etatsraad Herholdt modtaget Overslag over den hele Restauration udviste en Sum af 66,000 Rd. og angav saaledes Størrelsen af det Laan, som Kirken maatte søge at erholde. Et saadant Laan kunde Kirken ikke anholde om, uden i Forvejen at have sikret sig By- raadets Garanti for rigtig Erlæggelse af Rente og Afdrag, og herom skete saa Henvendelse til Byraadet. Den Bered-

villighed, hvormed Byraadet imødekom Kirkeinspektionen, fortjener fuld Paaskjønnelse. Den 19. April 1872 erklærede Byraadet, »at det gjentog sit tidligere Tilsagn om at garantere for Laanet til Kirkens Restauration uden Hensyn til, at Udgifterne til samme, som nu oplyst, vilde blive større end tidligere paaregnet.« Saaledes kunde nu Inspektionen gjøre Indstilling til Ministeriet om at erholde det fornødne Laan paa 66,000 Rd., idet der androges paa, at Laanet maatte erholdes til 4 Procent med et aarligt Afdrag af 1 Procent. Med Hensyn til at Ministeriet under 23. Decbr. 1871 havde forlangt sig forelagt detailleret Overslag og endelige Tegninger og Forslag til Restaurationen i dennes Enkeltheder, lod Inspektionen medfølge en Erklæring fra Etatsraad Herholdt, ifølge hvilken det ansaas for definitivt opgivet at forhøje Taget over Midtskibet, og Inspektionen tilføjede, at samme af Hensyn til de derom førte Forhandlinger ikke vilde have noget imod, at Valkendorfs Kapel bibeholdtes og restaureredes.

Paa et tidligere Tidspunkt havde Inspektionens Formand taget et Forbehold med Hensyn til Enkelthederne ved den Restauration, som forestod i Kirkens Indre: at det ved den paatænkte Forandring af forskellige Dele i det Indre af Kirken maatte fastholdes, at Hensynet til Menighedens Tarv og Kirkens gudstjenstlige Brug ikke turde tilsidesættes ved nogen Forandring i Kirkens indre Indretning og Anordning, men at ved enhver saadan tilsigtet Forandring maatte de kunsthistoriske Hensyn vige for de gudstjenstlige. Denne Betragtning var bleven givet Medhold af Ministeriet, og den blev ikke uden Anvendelse under Arbejdets videre Gang.

Angaaende Laanet afgav Ministeriet den Resolution, at Kirkeinspektionen bemyndigedes til paa Kirkens Vegne at optage et Laan paa 66,000 Rd., der vilde være at forrente med 4 Procent og at afdrage i de første 10 Aar med 1 Procent og i de derpaa følgende Aar med 2 Procent.

Herom gav Stiftøvrigheden Meddelelse i Skrivelse af 17. Juni 1872. Saaledes kunde Arbejdet ved Kirken fortsættes uden Afbrydelse, hvilket ogsaa skete. Restaurationen af det indre og ydre kom saaledes til at gaa jevn-sides, og Beskrivelsen vil derfor kunne beskæftige sig med de enkelte Partier af Kirken, som Restaurationen strakte sig over, uden Hensyn til dennes Tidsfølge.

Kirkens Vinduer have i Tidernes Løb undergaaet adskillige Forandringer. 1694 bleve alle Kirkens Vinduer fornyede, og en Del af Posterne eller Stavene i dem om-murede. Ved et Tilfælde var en af disse gamle Staves Formsten bevaret og fandtes nu i Muren, og kunde saaledes afgive Modellen til de nye Poster i Vinduerne. Ved Kirkens store Reparation i Aarene 1754—56 bleve disse gamle Poster, der alle vare i en meget brøstfældig Tilstand, borttagne, og i deres Sted indsat svære Jernstænger, til hvilke Vinduerne befæstedes. Jernstængerne gaves Form efter de gamle Poster. Disse Vinduer fra 1754 vare nu efter et Aarhundredes Forløb aldeles kassable saavel med Hensyn til Jærnet som Blyet og Glasset. Efter Etatsraad Herholdts Tegning kom der saa igjen murede Stave i Vinduerne. Formstenene dertil bleve leverede fra St. Jørgens Teglværk ved Odense.

Det store Vindue i Kirkens vestre Gavl havde Magistraten i Aaret 1685 ladet tilmure, da det var aldeles brøstfældigt, og det vilde koste for meget at fornye det; men Tilmuringen kostede Magistraten 3000 Mursten, der betaltes med 14 Mark for Tusindet. Den samme Skjæbne ramte for en Del det store Vindue i Kirkens østre Ende. 1693 bleve »10 Vindue-Huller« i det store Vindue bag Alteret ganske tilmurede, fordi Straalerne eller Pillerne vare ganske brustne midtover¹⁾. Denne Tilmuring havde holdt sig i 1754; den blev nu borttaget og Vinduet gjen-givet sin oprindelige Højde. Det samme skete med Vin-

¹⁾ Efter Regnskaber i Kirkens Arkiv.

duet i Kirkens vestre Gavl, hvor ogsaa den gamle Til-muring var forbleven uberørt ved Kirkens Reparation i 1754.

Da Kirken i Længden har 10 Hvælvingsfag, saa vilde den have haft 10 Vinduer paa hver Side saavel i Højkirken som i Sideskibene, dersom ikke nogle af disse Fag havde været blændede ved tilstødende Bygninger. Paa den nordre Side udgaar et Vindue for Døren og erstattes ved det runde Vindue over Døren, som tidligere var skjult af Taget over Vaabenhuset. I det ottende Fag, regnet fra Vest, optager Valkendorfs Kapel Pladsen til et Vindue. Der er saaledes 8 Vinduer i det nordre Sideskib.

I Højkirken mod Nord er der 9 Vinduer. Der mangler et i det 7de Fag fra Vest, og Muren her viser, at der aldrig har været et Vindue paa dette Sted.

Paa Sydsiden har Kirken 2 Indgangsdøre, men disse afbryde ikke Rækken af Vinduerne; dette sker derimod med Konsistoriet, der støder til Kirken ved det 7de og 8de Fag, og saaledes optager Pladsen for 2 Vinduer; det 6te Vindue her har kun halv Dybde, en Følge af, at Omgangen ved det østre Hus i Klostergaarden her stødte til Kirken, og Taget over Omgangen saaledes afskar Lyset fra den nederste Del af Vinduet. Saalænge det var Taget over Omgangen, der forkortede Vinduet, var dette 5 Murstifter dybere; den yderligere Forkortelse hidrører fra den Tid, da Omgangen indtoges i Huset og dens Tag løftedes op i Flugt med Konsistoriets. — Mod Syd har Højkirken sine 10 Vinduer.

Vinduernes Lysvidde er i Lavkirken $7\frac{3}{4}$ Alen i Højden og $2\frac{1}{4}$ Alen i Breden. I Højkirken er Lysvidden den samme i Breden, men Højden er her 5 Alen. — Ved 2 murede Stave ere Vinduerne, saavel de øverste som de nederste, delte i 3 Felter, der igjen ved Jærn-Tverstænger ere delte i Kvadrater, som udfyldes af Glasset i Bly-Indfatning. En Undtagelse danner Vinduet i det østligste Hvælvingsfag, da dette Fag er større end de andre, saa

ere Vinduerne i Sideskibene her bredere og have 3 lodrette Stave.

Det store Vindue over Hoved-Indgangsdøren i Vest har en Højde af $15\frac{3}{4}$ Alen og en Vidde af 4 Alen; ved 5 Stave er her Lysfladen delt i 6 Felter, og disse paa samme Maade ved Jærnstænger delte i Kvadrater og udfyldte med Ruder stillede paa skraa. Paa samme Maade er Vinduet i Korets Gavl, der har en Højde af $18\frac{1}{4}$ Alen og Brede af $4\frac{1}{2}$ Alen, delt ved 5 Poster i 6 Felter, og disse i Kvadrater, af hvilke Vinduet har 20 i Højden i hvert Felt.

Foruden disse Vinduer har Kirkens Krypt 2 Vinduer med en meget fattigere Profilerung i Karmen. Før Kryptens Gjenopførelse bragte disse Vinduer Lys ind til en Tøndehvælving under Koret, der var brugt til Begravelse, og i hvilken der henstod en Del Ligkister fra sidste Halvdel af forrige Aarhundrede. For at bringe Lys ind i Forhallen, blev det nødvendigt at indsætte et Vindue over Indgangsdøren i Kirkens Vest-Ende. Da Døraabningen her har en Højde af c. 6 Alen, frembød Anbringelsen af et saadant Vindue ingen Vanskelighed. Et tilsvarende Vindue indsattes over Døren fra Forhallen ind til Kirken.

Da det store Laan var bevilget, kunde der med Alvor tages fat paa Restaurationen af Kirkens Murværk, som var det mest omfattende Arbejde ved Kirken, og Begyndelsen skete med den vestre Ende, hvor Hoved-Indgangen til Kirken havde været og igjen maatte blive. Da Vaabenhuset i Aaret 1619 var opført udfor den nordre Indgangsdør, efterat Kirken var tagen i stadig Brug til Menighedens Gudstjeneste, saa var den vestlige Indgang overflødig, og det varede heller ikke længe, førend den blev tilmuret. 1624 den 4. Juni blev Knud Tømmermand betalt, fordi han afbrød den gamle Kirkedør, der siden omtales som den forlorne Dør paa Kirkens vestre Gavl, der er bleven repareret; men da Reparationen bestod i at spække og kalke, saa er det tydeligt, at Døraabningen har været til-

muret. Foran den tilmurede Dør var der 1754 opført en Portal i Tidens Smag, som aldeles skjulte den gamle Døraabning, og hvis Opførelse havde medført en delvis Afhugning af Dørkarmens Profilerings. I denne Portal havde man saa i Slutningen af forrige Aarhundrede opstillet en Ligsten over Kjøbmand Peder Eilschou og Hustru Ane Marie Becker¹⁾. Denne Portal blev nu nedbrudt. Peder Eilschous Ligsten gaves Plads i Kirkens nordre Sideskib; den gamle Dør kom igjen frem for Dagens Lys, og dens Karm blev gjengivet sin oprindelige rige Indfatning, af hvilken saa meget var bevaret, at den kunde tilbageføres i sin første Skikkelse, og nu udgjøre Kirkens bedste Prydelse. Ved Kirkesynet den 30te Juli 1872 kunde det anføres i Synsprotokollen: »Restaurationen af Kirken er i fuld Gang. Paa Vestsiden er det store Vindue og Hoveddøren færdige. Paa Nordsiden ere alle Vinduer fuldendte.«

Paa Kirkens Nordside møder os strax Gisicos gamle Indskrift. Den strækker sig over de 5 vestlige Fag og fortsættes over de samme Fag paa Kirkens Sydside. Øjet opdager strax, at Kirkens vestre Gavl med sine afbrudte Murflader og det store Vindue, der gaar lige ned til Kirkedøren, ingensinde har baaret nogen Del af Indskriften. Om dens Istandsættelse, Udfyldning og Læsning henvises til min Afhandling herom i Ny kirkehistoriske Samlinger²⁾; her skal kun anføres Undersøgelsens Resultat, hvorefter Indskriften læses saaledes:

1. Hoc opus erexit Phynensis Gisico preses,
Spiritus allexit quem, non suggestio deses.
Utut sum, me tutus in coelo beatus tuetur,
Qvi hic in requiem dignam martyr et venerit ordo
5. Cnutus coronatus. Vanus erit hic opus atque prophanus,
Labar enim cura cessante pia ruitura.

¹⁾ Ligstenens Indskrift læses hos Mumme, S. 58.

²⁾ 6 B. S. 795 flg.

Usque da, et pura bona victima non peritura
 Penas peccati decet hac abolere patrati,
 Tristibus a baratri que liberat hostibus atri.

10. Annus millenus decies tricenarius et unus
 Est domini lapsus, dum procuravit in usus
 Hanc molem fieri. Relinquit nomen haberi.

Fyens Biskop Giscico opførte dette store Værk. —
 Nu efterlader han sit Navn at bevares i Eftertidens Er-
 indring.

Ved det andet Fag paa Nordsiden af Kirken stod Vaabenhuset ¹⁾. Lige over for Restaurationens Opgave, at føre Kirken tilbage til sin oprindelige Skikkelse, kunde en Tilbygning som Vaabenhuset, der ikke i sig selv frembød nogen arkitektonisk Interesse, og ikke engang havde bevaret sit oprindelige Udseende, ikke ventes bevaret; Huset var blevet moderniseret med en lignende Portal, som den der var opsat ved den vestre Ende af Kirken, og som bar Frederik den Femtes Navnetræk udhugget i Sten og Aars-tallet 1754. Dette Huses Nedbrydelse voldte derfor ingen Vanskelighed og fremkaldte ingen Meningsforskjel mellem Synskommissionen og Kirkeinspektionen, da det var givet, at der indenfor den nu aabnede Dør mod Vest vilde blive indrettet en Forhal til Beskyttelse for Kirkegjængere. Under Vaabenhuset var en overhvælvet Begravelse ²⁾. Den blev nu fyldt med Jord og Hvælvingen tilmuret og over-dækket med Jord. Ved Vaabenhusets Nedbrydelse kom det runde Vindue, der havde været skjult af dettes Tag, igjen tilsyne. Den saaledes blottede Indgangsdør til Kirken blev afklædt sin paaklæbede Kalkpuds, og den lemlæstede Dørkarm blev gjengivet sin oprindelige rige profilerede Indfatning efter de Spor, som opdagedes af det Gamle.

¹⁾ Om Vaabenhusets Beskaffenhed henvises til min Afhandling om Kapellerne ved St. Knuds Kirke, i Samlinger til Fyens Historie 5. B. S. 159 flg.

²⁾ Mummé anfører S. 214, hvem Begravelsen tilhørte.

Ikke heller voldte det nogen Betænkelighed at lade den lave Dør bortfalde, der førte ind i Kirken i Faget Vest for Valkendorfs Kapel. Muraabningen var uden den karakteristiske Dørkarm, som omgiver Dørene paa Sydsiden af Kirken; her kunde altsaa være Tale om en senere Tids Gjennembrydning af Muren. Vinduet ovenover Døren var forkortet, hvilket kunde tyde paa en tidlig Tilstedeværelse af Døren paa dette Sted, men ogsaa kunde være en Følge af Dørens senere Anbringelse. Hvælvingsfaget, hvori Døren var, er det blinde Fag, som Kirken her har paa dette Sted, hvor Vinduet mangler i Højkirken, og hvor indvendig Triforiet i Højkirkens Mur er ombyttet med en større Blænding. Ved Udgravning udenfor Kirken paa dette Sted fandtes 1866 en Murlevning af brændte Sten; som gik i Flugt med Kirken i en Afstand af over 10 Alen; det erfarede saaledes, at her havde engang staaet en Udbygning ved Kirken, altsaa det ene af Kirkens 2 gamle Kapeller.

Historien veed kun at nævne 2 Kapeller ved St. Knuds Kirke; det ene, som kaldes Benedicts Kapel, og det andet St. Knuds eller, efter dets Stifter, Mogens Krafses Kapel. Kirken selv fremviser heller ikke Spor af flere end 2 Kapeller, det ene paa Sydsiden og det andet paa Nordsiden. Da det Kapel, som Mogens Krafse opførte, stammer fra Aaret 1464 eller 1466, og Kapellet paa Sydsiden antyder sig selv at have været der, da Indskriften sattes i Aaret 1301, saa er det givet, at Kapellet mod Syd ikke kan være Mogens Krafses, og vi nødes saaledes til at fastholde, at det Kapel, vi her staa ved paa Kirkens Nordside, er det af Biskop M. Krafse i Aaret 1464 opførte Kapel¹⁾. Beliggenheden var forsaavidt vel valgt ogsaa af

¹⁾ Om flere Enkeltheder i Fremstillingen her, henviser jeg til min Afhdl. om Kirkens Kapeller i Samlinger til Fyns Historie, 5. B., S. 115 flg., hvor Mogens Krafses Kapel fejlagtigt er henlagt til Kirkens Sydside, hvilken Fejltagelse her rettes.

den Grund, at Kapellet laa lige overfor den Gaard paa Nordsiden af Kirkegaarden, som Mogens Krafse købte og bestemte til Residents for den Præst, der læste Messen for Hellig Trefoldigheds Alter i hans Kapel. Ogsaa kan Hensynet til den Deformitet, som fra gammel Tid var tilstede her i Kirkens Mur have bestemt Valget af Pladsen. Kapellet blev nedbrudt i Aaret 1582 efter Foranstaltning af Kantsler Niels Kaas, der havde Sct. Knuds Kloster, hvilket Kirkens Vedligeholdelse paahvilede, i Forlening. Kapellet var en rummelig Bygning, og er rimeligvis efter Reformationen bliven benyttet af Stiftets og Byens Gejstlighed til Landemode og Tamperdage, og det er fra den Side, at der er rejst en Modstand mod Kapellets Borttagelse, som gjorde det nødvendigt at erhverve en kongelig Tilladelse af 15. Juni 1582 til Kapellets Nedbrydelse¹⁾. Det var vel ogsaa dette, som bestemte Niels Kaas til samtidigt med Kapellets Borttagelse at indrømme Gejstligheden et andet Lokale til Landemode i et af Klosterets Huse Syd for Kirken. Men Kapellets Navn fulgte med Gejstligheden til Konsistoriets nye Lokale, saaledes fulgte Albani Kirkes Navn med Menigheden over til Graabrødre Kirke i alle de Aar, hvori denne Kirke var til Brug for Albani Sogns Menighed.

Paa de af Ministeriet godkjendte Tegninger af Etatsraad Herholdt, der laa til Grund for Kirkens Restauration, var Valkendorfs Kapel paa Kirkens Nordside bortfaldet. Der var imidlertid 2 Omstændigheder, som mægtigen maatte bidrage til at holde paa Kapellet. Baade havde Henning Valkendorf til Glorup, den 30. Januar 1632, modtaget lovlig Skjøde paa Jorden, som Kapellet staar paa, af Borgemester og Raadmænd i Odense paa Sct. Knuds

¹⁾ Ved. Simonsen, Od. Hist. 3. B., S. 17. Engeltoft, Odense Bys Hist. 1. Udg., S. 32. Anm. anfører Kongebrevets Ord: »at maatte nedbryde det gamle Kapel norden op til St. Knuds Kirke.« Det ses, at her er Tale om Kapellet paa Kirkens Nordside.

Kirkes Vegne, og siden, da Henning Valkendorf gav Kirken en Bondegaard i Ørsted Sogn i dette Øjemed, havde Odense Magistrat og Kirkeværgerne til St. Knuds Kirke den 21. Febr. 1655 udstedt deres skriftlige Revers og Tilstaaelse for, at St. Knuds Kirke skulde være pligtig til »at holde Kapellet ved Magt og forsvarlig Bygning, som den nu findes.« Gaarden i Ørsted blev i Matrikulen af 1690 sat til 7 Td. 2 Alb. Hartkorn; dens gamle Skyld-sætning var lidt over 16 Td. Kapellet var forblevet uberørt af den store Reparation 1754; det var opført 1633 i Tidens Renaissancestil og udgjorde saaledes et Led i Kirkens Historie. Det var derfor med fuld Føje, at Ministeriet resolverede, at Kapellet skulde bibeholdes og restaureres paa Kirkens Bekostning. Dette skete saa. Granitmuren i Kjælderen afrettedes og udfugedes. I den østre Side indsattes et nyt Vindue, og paa samme Side opførtes en ny Gavl i Lighed med Gavlene mod Nord og Vest. Alt Spærværket fornyedes, og Taget belagdes med Kobber i Stedet for de gamle Tagsten. Den Nedgang, som var til Kjælderen under Kapellet, hvor den valkendorfske Slægt hviler, i Kirkens nordre Sidegang, blev tilmuret, og en Indgang til Kjælderen aabnet fra Krypten.

Ligesom den lange Indskrift danner et Baand hen over de 5 vestlige Vinduer, saaledes danner det gennembrudte Firkløver en Frise hen over de 3 Vinduer i Koret baade mod Nord og Syd. Det er i de 2 mellemliggende Fag — det 5te og 6te i Kirken — at Afvigelserne i Bygningens Plan og Anlæg komme frem. Dette Parti af Kirken forblev urørt.

Paa Etatsraad Herholdts Tegninger var Kirkens østlige Gavl bestemt til at gjengives sin oprindelige Højde, hvilken den havde mistet ved en større Reparation paa Høj Kirkens Tagværk i Aarene 1791 og 1792¹⁾. De nye Spær forkortedes da fra 16 Alen til 13 Alen. Dersom Teg-

¹⁾ Mumme, S. 30.

ningen her skulde have været gennemført, vilde den have krævet et helt nyt Tag over Hovedskibet; men dertil var Tagstolen endnu for god, og Blytaget var heller ikke i kassabel Stand. Gavlen beholdt saa sin Reisning uforandret. Alle Kirkens Gavle baade mod Øst og Vest vare dækkede og belagte med svære grovt tildannede Granitsten. Disse blev nu borttagne, og Kirken overalt forsynet med takkede Gavle, som dækkedes med Tegl.

Under Vinduet i den østre Gavl findes en tilmuret Aabning af 3 Alens Højde; den har i sin Tid ført ind til en Trappe, der igjennem Muren udmunder bag Alteret, hvor Indgangens Bueslag er synlig i Muren.

Paa Kirkens Sydside kom flere af Fortidens Spor tilsyne og bleve paaagtede. Vi begynde fra den vestre Ende. Trappetaarnet havde her ind imod Døren i en Højde af 5 Alen en Murtykkelse, der ikke havde noget tilsvarende paa Kirkens Nordside. Det kunde antages at være en Rest af den gamle Omgang, der her havde forbundet Klosteret med Kirken, og at have staaet i Forbindelse med »den gamle Pille Vester paa Kirken og den gamle Grundvold, som blev afbrudt« 1619¹⁾). Trappetaarnet blev nu her gengivet sin oprindelige Form.

Indgangsdøren, som er her i det vestligste Fag, var forsynet med det saakaldte »lille Vaabenhus«, der var tilvejebragt ved at overdække Rummet imellem Trappetaarnet og den næste Murstiver. Denne Overdækning fjernedes, og Døren kom til at vise sig med sin profilerede Karm. Da Kong Hans's Sten inde i Kirken fjernedes fra det næste Vindue, hvis Nederdel Stenen havde dækket, kunde Vinduet her gengives sin gamle Dybde. I det følgende — det tredje Fag — viser Kirkens indvendige Mur, at her har været Indgang til en Bygning udenfor Kirken. At der har været et Kapel paa Kirkens Sydside bevidnes ved et Dokument, der udstedtes i 1481 angaaende et Forlig om

¹ Regnskab i Kirkens Arkiv.

Ejendomsretten til 2 Gaarde i Slepstrup, og hvori det hedder, at Mødet holdtes i »det søndre Kapel ved S. Knuds Kirke« ¹⁾. Dette søndre Kapel er Benedikts Kapel, der kommer til Omtale i Kirkens Historie 1357. I dette Aar gave 3 af Rigets Biskopper fuld Aflad til alle dem, som testamenterede Gaver ad Sacellum Benedicti in Basilica Canutia Othoniæ ²⁾. Udeladelsen af Sancti foran Benedicti leder med Nødvendighed Tanken hen til Kongebroderen Benedict; dette Prædikat vilde ikke være blevet udeladt, hvis Talen var om Munkefaderen, en af den katholske Kirkes største Helgener. Det delte Bueslag med Midtpillen, som førte ind til Kapellet, kunde ved sine Formers Simpelhed, der staa i Modsætning til den Rigdom, som udmærker Piller og Karme i Gisicos Bygning, give den Tanke Rum, at Kapellet hidrørte fra den Bygning, som gik forud for den nuværende, og saaledes lod det sig ogsaa forstaa, at Kapellet saa tidligt efter Gisicos Bygnings Opførelse kunde være saa trængende til Hjælp, som Afladsbrevet forudsætter. Kapellet var en lille Bygning. Ved Eftergravning fandtes en muret Grund i en Afstand af 6 Alen fra Kirken. Kapellet var ikke højere, end at Indskriften paa Kirkens Mur kunde føres hen oven over dets Tag. Rimeligvis er det nedbrudt 1582 samtidigt med det paa Kirkens Nordside; men endnu i 1619 henlaa ikke ubetydelige Rester af Kapellet ved Kirken, thi i dette Aar bleve 6300 Mursten afbrudte af »en gammel nedfalden Kapel paa Kirkens søndre Side.«

I det femte Fag fra Vest, altsaa endnu i Gisicos Bygning, kom en Dør frem ved Kalkens Afbankning. Dørkarmens rige Ledføjning, der ganske svarer til de andre Døre i Kirkens vestre Del, gjør det klart, at vi ikke her have en Dør fra Kirken ind til et Kapel udenfor, men en Indgangsdør fra Fratergaarden til Kirken. Øst for denne

¹⁾ Samlinger til Fyns Hist., 4. B., S. 258,

²⁾ S. R. D. 1 Tom. p. 309.

Dør manglede en Murstiver; naar den var afhugget, og det viste den sig at være, kunde nu ikke vides. Den blev opført igjen i Lighed med Kirkens øvrige Murstivere.

I de 2 næste Fag dækkes Muren næsten i sin hele Udstrækning af det tilstødende Konsistorium. Konsistoriet har sin Historie ved Siden af Kirken. 1586 gav Niels Kaas Fyns Gejstlighed et Hus hos Sct. Knuds Kirke til et almindeligt Konsistorium. Allerede Ordet »Hus« leder bort fra at antage, at her er Tale om et Kapel ved Kirken. Over Brugen af Kirkens Kapeller kunde Klosterets Lensmand ikke have Raadighed. Det var derimod Gejstligheden, der blev berøvet Brugen af Kapellerne ved disses Nedbrydelse, og hvem Niels Kaas derfor til Erstatning gav et Hus, der laa »bequemmeligt hos Kirken.« Til Kirken paa dette Sted kunde intet andet Hus støde end det østre Hus i Klostergaarden, det samme Hus, af hvilket ikke længe efter den øvrige Del blev anvendt til Brug for det af Christian den Fjerde stiftede Gymnasium, i Aaret 1621. Ved denne Lejlighed lod Kirken opføre en Mur mellem Huset og Klosteret, men Muren gjorde ikke Fyldest som Gavl. Baade Mur og Gavl her vilde ogsaa have været overflødige, hvis her var Tale om et Kapel, der dog maatte have haft en Endemur og Gavl. Den i Aaret 1622 her opførte Mur gik ikke højere end til Bjælkelaget. Konsistorium og Gymnasium vedbleve at have sammenhængende Tag ¹⁾ lige til Aaret 1859, da Synet forlangte, »at der her gennem Taget skulde opføres en Brandmur mellem den Del, som tilhørte Kirken, og den Del, som ejes af Stiftsbibliotheket.« Huset, som Kantsleren gav Gejstligheden, stod ikke i nogen indvendig Forbindelse med Kirken, hvilket et Kapel nødvendigvis maatte have gjort. I Aaret

¹⁾ Derfor kunde der ved Reparationen 1719 og 1722 opstaa Strid mellem Kirken og Gymnasiet om, hvem der skulde betale Reparationen af Tagværket over Konsistoriet (Latinskol. Progr. 1846, S. 44).

1639 lod Kirkeværgen til Brug for Gejstligheden den nuværende Dør fra Kirken ind til Konsistoriet gjenembryde i Kirkens Mur; der havde før den Tid ingen Indgang været her til Konsistoriet. Kirkens Stolerække gik fortløbende, og en af Kirkens Stole maatte afbrydes for at skaffe Plads til Døren¹).

Konsistoriets Vidde er indvendig $13\frac{1}{4}$ Alen; en saadan Vidde har intet Hus i Klosteret haft og endnu mindre et Kapel. Den nuværende Vidde er fremkommen ved, at Omgangen ind mod Klostergaarden er tagen ind i Huset og Omgangens Ydermur er bleven til Husets Sidemur. Udvendig har Konsistoriet en Brede af $15\frac{1}{2}$ Alen og dækker saaledes for halvandet af Kirkens Fag. Det er de samme Fag, der paa Nordsiden af Kirken viste Spor af en Forandring i første Byggeplan. Paa Sydsiden have disse 2 Fag manglet Lys i Lavkirken, og det Fag nærmest Koret savner Triforium. Dette sidste kunde tyde paa, at Huset her var til før Kirken.

Den Reparation, som Konsistoriet modtog, bestod i, at der lagdes et nyt Gulv og anbragtes dobbelte Vinduer og dobbelte Døre ved Indgangene fra Vest og Øst. Da Krypten ikke syntes at have haft anden Nedgang end gennem Døren Øst for Konsistoriet, saa forklarer det, at Klosteret havde haft en Udgang her til Øst; der skulde næppe for Gejstligheden været nogen Grund til her at anbringe en Dør, hvis den ikke havde været her i Forvejen. Til Brug for Arkitekten, der under Kirkens Restauration arbejdede i Konsistoriet, opførtes en Skorsten, som blev staaende til Brug ved Konsistoriets Opvarmning ved Guds-tjenesten. Kakkelovnen, som staar her, tilhører Stiftsbibliotheket og er kun midlertidig overladt til Kirken.

Øst for Konsistoriet i Kirkens næstsidste Fag fremkom ved Murens Reparation en Dør, som førte ind til Kirken. Siden ved Kryptens Udgravning viste det sig, at

¹ Efter Kirkens Regnskaber.

her førte en Trappe ned i Krypten. Dørens Indfatning i Muren viser nu dens Plads, medens Døraabningen er blændet. Om Restauration af Kirkens ydre Murværk er endnu kun at bemærke, at alle Murstræbere, der vare tildeels forvitrede, bleve delvis ommurede eller opbyggede, og alle belagte med Kobberafdækning.

Hvad Kirkens Tage angaar, da efterat det var afgjort, at den østre Gavl skulde beholde sin gamle Rejsning, blev ogsaa Taget over Hovedskibet uforandret. Taget er lagt med Bly; dette blev nu efterset og repareret med nye Plader, overalt hvor de gamle vare forvitrede. Anderledes forholdt det sig med Taget over Sideskibene. Her var Spærværket overalt forraadnet og maatte paa den søndre Side aldeles fornyes, og for den allerstørste Del ogsaa paa den nordre. Tagets Brøstfældighed var Tid efter anden bleven afhjulpen ved oplagte Zinkplader, og maatte helt igjennem fornyes. Der blev nu oplagt Kobbertag over begge Kirkens Sideskibe, og det blev forsynet med Tagrender og Nedløbsrør ogsaa af Kobber. Paa Spiret og paa Højkirken anbragtes Lynafledere.

Samtidigt med disse Arbejder paa Kirken udvendig, var Restaurationen gaaet fremad i Kirkens Indre. Arbejdet var begyndt med Orgelets Nedtagelse. Orgelet var nyt, bygget i Aarene 1861 og 1862 af Marcussen og Søn i Aabenraa for en Betaling af 12000 Kroner, dog med Bibeholdelse af Orgelets Façade med Frederik den Femtes og Juliane Maries Navnetræk. Det næste var Nedtagelsen af Kirkens Pulpiturer og Fjernelsen af Kirkestolene. Ved Synet den 30te Juli 1872 bestemtes, at alle Pulpiturer snarest skulde nedtages. Disse udfyldte i 2 Etager alle Buerne paa Nordsiden af Højkirken og paa Sydsiden de 2 Bueslag nærmest Koret, det samme var Tilfældet i Kirkens Vestende under Orgelet. Pulpituret ligeoverfor Prædikestolen var indrettet til Kongestol, og der gjordes fra Ministeriet Fordring paa, at hvis dette Pulpitur bestemtes til at dele Skæbne med Kirkens øvrige, maatte der i den

restaurede Kirke igjen opføres en Kongestol. Fordringen var forsaavidt historisk berettiget, som der fra Begyndelsen synes at have været en Stol i Kirken indrettet til Brug for Kongefamilien. En Kongestol kommer oftere frem i Kirkens Regnskaber, saaledes fik Kirkens Værge den 16. Decbr. 1683 fra Stiftamtmand Winterfeldt »paa Kong. Majestæts Vegne« Brev om at lade gjøre nye Laase og Nøgler til Kongens og Dronningens Stol i St. Knuds Kirke. Prædikestolen stod ved den øverste Pille paa søndre Side, og under den var den øverste Stol indrettet til Kongens Stol, og den tilsvarende paa Fruentimmersiden var Dronningens.

Samtidigt med Pulpiturernes Nedtagelse bleve ogsaa Kirkens Stole afbrudte. Disse vare lukkede med aflaaede Døre. Dog var det forlængst ude af Brug at leje Pladsene i Stolene ud; nu stode de alle aabne til fælles Afbenyttelse. Det var kun Pulpiturerne, som vare udlejede for aarlig Betaling. Alt det saaledes nedtagne Træværk blev bortsolgt ved offentlig Auktion og udbragtes til 3237 Kr. 74 Øre. Saaledes var hele Skibet tomt paa Prædikestolen nær, der blev staaende urørt, og Murerne kunde nu opføre deres Stillads i Kirkens hele Højde.

I Koret nedtoges den store Altertavle. De 2 øverste Afdelinger henlagdes paa Loftet over Konsistoriet, hvor de efter Restaurationen forbleve liggende; om den nederste Afdeling bliver siden Tale. Korstolene, der 1754 havde mistet deres høje Rygstød og Himmel, udtoges for at repareres og gjengives saavidt muligt deres gamle Form. De paa Kirkens Piller anbragte Monumenter over Grev Dohna og Jomfru Skofgaard forbleve urørte. Overhovedet kan det bemærkes, at de paa Muren og Pillerne anbragte Monumenter forbleve paa deres Pladser, med Undtagelse af et Par, der fjernedes fra Skibets Piller, hvorom siden.

Paa dette Punkt af Arbejdet, i Efteraaret 1872, da de to lave Mure nedbrødes, som skilte Korets Hovedskib fra Sideskibene, kom Sporene tilsyne af de Bueslag og Piller,

som havde dannet Nordsiden af Kirkens gamle Krypt, og en yderligere Eftergravning viste snart, at vi her havde Rester af en Underkirke, hvor nu Koret var. Denne Opdagelse meddeltes strax til alle de i Sagen interesserede, og gav Anledning til en længere Forhandling med den særlige Synskommission og med Ministeriet.

Krypten var bleven nedbrudt i Aaret 1582. Saaledes maa nu Stedet forstaas hos Pontanus¹⁾, hvor han fortæller, at det var ved Istandsættelsen af Koret i Kirken, at Kong Knuds Skrin blev fundet: »Othinæ cum anno 1582 die 22. Januarii Chorus, ut vocant, ecclesiæ D. Canuti instauraretur, reperta est tumba cuprea — in qua reconditum fuit Canuti regis et Martyris sceleton«. Hvori denne instauratio af Kirkens Kor bestod, behøvede ingen Forklaring for de Læsere, der ligesom Forfatteren havde oplevet den store Forandring med Koret i St. Knuds Kirke. Det samme fremgaar af den Beretning om Helgenskrinets Findested, som haves hos Ole Worm, der var samtidig med Pontanus. Hans Fasti Danici, som udkom 1626, har herom²⁾: »Arcula, in qua ejus corpus repositum erat, inventa est Otthoniæ Anno 1582, 22. Januarii, cum, pro reparanda Æde ipsi dicata, sacellum, in quo positus erat, immutaretur.« Det ses, at her ikke er tænkt paa Nedbrydelse af en Kapelbygning ved Siden af Kirken, men kun en Forandring, Omdannelse af det hellige Rum, sacellum, hvor Skrinet gjemtes, og Ordene vise saaledes hen til Korets Omdannelse ved Kryptens Nedbrydning, hvad enten vi saa ved sacellum ville forstaa selve Krypten, hvortil Ordene hos Pontanus kunde give Anledning, eller et ved Reformationen aflukket Rum i Krypten, hvori Skrinet var hensat³⁾. Naar Bircherod 100 Aar derefter

¹⁾ Pontanus, Histor. rer. Danic. p. 199

²⁾ Fasti Danic. Lib. 1 c. 9 p. 29.

³⁾ Arnesens Latinske Ordbog. 2D. Sp. 2741: sacellum est locus parvus Deo sacratus cum ara — sine tecto.

fortæller, at Kong Knuds Skrin blev fundet i et Kapel paa Sydsiden af Kirken, saa viser dette, hvor langt vore Dages Uvidenhed om Tilstedeværelsen af en Krypt i Kirken rækker op i Tiden. Koret havde paa Bircherods Tid intet synligt Spor af den forsvundne Krypt; derimod viste Kirken tydelige Spor af en Udbygning paa Sydsiden, hvor der manglede et Vindue lige til 1754. Det kunde derfor være med et Øjensvidnes Sikkerhed, at Bircherod kunde berette, at det var i et Kapel ad latus Templi australe, at Helgen-skrinet fandtes 1582. I dette Aar maa Krypten være nedlagt, thi den første Grav her indrettedes allerede 1584.

Da Krypten nedbrødes og opfyldtes, blev der i den bageste eller østlige Side opført en Tøndehvælving over Korets hele Brede. Den fik sit Lys fra de 2 Vinduer, som her vare i Kirkens østre Mur. Her henstode omtrent en Snæs Kister med Lig fra forrige Aarhundrede. Efter Brevvexling med Stiftsøvrigheden bleve disse Kister i April 1873 nedsatte i en lang Grav, der gaar parallel med Læseforeningens Hus, Øst for Jens Benzons Monument. 3 Kister, som indeholdt Ligene af 3 Frøkener Mylius, bleve førte til Rønninge Søgaard og indsatte i Familiens Begravelse. Indenfor eller Vest for denne Hvælving var Grev Dohnas Begravelse opført 1584 af store hugne Kampesten. De Kister, som stode her, og af hvilke ingen stod i Forbindelse med Grev Dohna, vare alle i en yderst forfalden Tilstand. Dette gjaldt i næsten endnu højere Grad om Indholdet af de andre Begravelser i den med Jord opfyldte Kryptkirke. Den store Jordmasse udførtes nu af Kirken og opfyldte den Lavning i Jordsmonnet, som var Øst for Kirken. Alle de Ben, der endnu vare i Behold af de i Krypten begravede Lig, af hvilke den allerstørste Del havde været nedlagt i Jorden uden nogen muret Grav, samledes og og lagdes ind i den store Gravhvælving, som er lige under Trappen, der fører op til det nuværende Kor. De Rester af den gamle Krypt, der nu kom tilsyne,

vare: Fodstykkerne af 3 murede, runde Piller i Kryptens Midte, de tilsvarende Bærepiller ved Siderne, Brønden, der rensedes og strax for en Del fyldtes med Vand, og det gamle Gulv af røde brændte Sten. Buerne og Pillerne mellem Midtskibet og Sideskibene stode omtrent ubeskadigede med deres rige Ledføjning, der svarer til den i Koret ovenover. Det var saaledes hovedsagelig Hvælvingerne, hvis Opførelse det her gjaldt om. Det var tydeligt, at Midtskibet i Krypten havde været dækket af to Rader Hvælvinger, der bares af de runde Piller; men derimod lod der sig ikke opdage noget Spor af, at Kryptens Sideskibe havde haft noget Overdække enten af Hvælving eller af fladt Loft. Saaledes forblev det ogsaa efter Restaurationen; i Sideskibene er Rummet ubedækket lige op til Hvælvingen over Kirkens egne Sideskibe. Derved kan Lyset fra Kirkens Vinduer falde ind i Krypten, der iøvrigt faar sit Lys fra Kryptens egne 2 Vinduer i den østre Ende af Kirken. De Ligsten, som laa over Gravene i Koret saavel i Hovedgangen som i Sidegangene, bleve optagne for siden at nedlægges paa de tilsvarende Pladser i Kryptens Gulv.

Ved Synet den 11. Juli 1873 kom Sagen om Kryptens Gjenopførelse til Forhandling. Synskommissionen lod tilføre Protokollen: »Spørgsmaalet er fremme om en eventuel Restauration af den under Højkoret opdagede gamle Underkirke eller Krypt — Sct. Knud Konges formentlige Kapel. Derom vil Synet ifølge Ministeriets Ordre gjøre nærmere Indstilling i Forbindelse med en tidligere Indberetning om samme. — Forsaavidt der fra Ministeriets Side gives Tilsagn om et Tilskud af 10,000 Kroner, erklærede Kirkeinspektionen sig villig til at bekoste Kryptens Istandsættelse.« Det kunde af monumentale og kunsthistoriske Hensyn ikke forsvares at lade Krypten igjen forsvinde; medens det paa den anden Side ikke forekom Inspektionen, at det kunde paaligge Menigheden at bekoste Opbygningen af en Underkirke under Koret, der

aldeles ingen Betydning havde for Gudstjenesten i Kirken. Men paa begge Sider var man enig om, at der burde gjøres Skridt til Kryptens Bevaring. Herom blev der af Inspektionen indledet Forhandling med Ministeriet, og dermed hengik Aaret 1873.

Imidlertid fortsattes og fremmedes Arbejdet i Kirkens Hovedskib. Her var det især Pillerne, der trængte til at restaureres og gives tilbage til deres oprindelige Form, der fra Gulvet indtil Pulpiturerne var gjort aldeles ukjendelig. Al Profilering var afhugget og Pillerne given en firkantet Form med afbrudte Hjørner og en stærkt fremspringende Gesims. Paa samme Maade vare Soklerne afhuggede, paa en Pille nær, den vestligste i nordre Række, som viser, at Sökkelen paa Pillerne har svaret til det dobbelte Baand, der i Gisicos Kirke træder i Stedet for Kapitæl paa Pillerne. Nu blev den paalagte Puds aftagen, og Pillerne bragte tilbage til deres oprindelige Form, der var bevaret i Buernes Spids ovenover Pulpiturerne. Derimod blev den gamle Sokkel ikke ført tilbage, men Sökkelen under alle Piller blev dannet af almindelige Mursten i Lighed med den Sokkel, som var tilstede i Koret og i Krypten. I det Fag nærmest Koret paa Nordsiden, hvor der mangler baade Triforium og Vindue i Højkirken, var Buen oprindelig meget lavere end i Kirkens andre Arkader. Allerede 1754 havde her maattet foretages en Udhugning baade i Højden og i Vidden til Pulpituret. Ved Kalkens Afskrabning kom her en Dør frem ovenover Buen. Døren førte ind til den Trappe, som var synlig ovenover den lige udenfor liggende Hvælving over Sideskibet. Nu blev Buen atter udhugget for at bringes i Højde med Kirkens øvrige Arkader; derved blev den blandede Dør overskaaren. Synet bestemte, at Rummet her skulde indrettes til en Kongestol med fremspringende Façade. Af den Grund opførtes en Pille, der deler Buen i to mindre, men da denne Pille er svær og tung uden nogen Harmoni med Kirkens øvrige Piller, saa staar den meget uheldig

og optager den bedste Plads midt i Kongestolen. Kongestolens Anordning og Udsmykning er kun foreløbig, indtil Kirken ser sig istand til at bekoste en værdigere Stol, hvortil de fornødne Tegninger ere udarbejdede. Ligeoverfor i den søndre Gang findes bag Epitaphiet, der hænger over Indgangen til Konsistoriet, en Dør, som er synlig paa Loftet over Konsistoriet. Denne Dør, der har ført ind i Kirken fra Klosterets anden Etage, har kunnet have Forbindelse med Døren i Nord ved et Lectorium foran Koret. Noget tilsvarende træffe vi i den vestre Ende af Kirken.

Da det yderste Hvælvingsfag mod Vest var frigjort for Pulpiturerne under Orgelet, og Daabens Skranke var fjernet, saa blev her indrettet en Forhal til Kirken. Til den Ende tilmuredes Buerne mod Syd og Nord, i hvilke mindre Døre anbragtes; og ligeledes Buen ind mod Hovedskibet, i hvilken en Indgangsdør, hvis Karm gaves Form efter Kirkens andre Bueslag, indmuredes. Forhallen faar sit Lys fra to runde Vinduer, der vende ud til Sidegangene og fra Vinduer over saavel den ydre som den indre Indgangsdør. I Kirkens Endemur sporedes Døre med bagved liggende Trapper, som førte ud over Sideskibenes Hvælvinger, og naar disse Døre tænktes forbundne med et Galleri langs med Muren over Hovedskibet, saa kunde en Procession gaa forbi alle Kirkens Triforier uden at herøre Kirkegulvet. Triforier findes under alle Vinduer i Højkirken, med Undtagelse af de to vestlige Fag af Koret. Disse vare alle tilmurede. Nu bleve de aabnede igjen, Karmenes Profil restitueret, og Vinduer indsatte.

Paa de to Piller næst ved Prædikestolen var ud mod Hovedgangen opsat 2 Epitaphier over 2 af Byens Borge-mestre, nemlig: Hans Nielsen og Thomas Risbrich. Disse Epitaphier bleve nedtagne fra Pillerne og opsatte igjen paa hver sin Side af Indgangsdøren. De to Trætavler, som Mumme omtaler S. 108, den ene med det danske, den anden med det meklenborgske Vaaben, bleve ned-

tagne fra Koret og ophængte i Forhallen ved Siden af Indgangsdøren. Her bleve ogsaa de Skjolde ophængte, som før hang i Koret med paamalede Navnechiffre af de danske Konger efter Christian den Fjerde.

Da nu ogsaa Kirkens Hvælvinger baade indvendig og udvendig vare undersøgte og de opdagede Brøstfældigheder afhjulpne, saa var Restaurationen af alt Kirkens indvendige Murværk, paa Krypten nær, nu færdig. Murmester A. F. Andersen af Odense havde ved Tilbud af 27. Marts 1872 paataget sig Arbejdets Udførelse for en Betaling af 10,000 Rdl.

Det næste var Spørgsmaalet om Kirkens Dekoration, der maatte løses, medens Murerne Stillads endnu stod oprejst i Kirken og kunde benyttes. Det var paatænkt, at lade Kirkens Indre beholde Stenenes egen røde Farve uden nogen Overstrygning, og i den Hensigt blev al Kalken afskrabet og afvasket af den indvendige Mur i hele Kirken; men det Syn, som Kirken frembød med sin store røde Murflade, efter at dens Sten vare blottede, var stødende for Øjet. Derom bleve alle snart enige. Kirken blev saa igjen overkalket og alle Hvælvinges-Kapperne aftrukne med Kalkpuds, for saaledes at modtage den tilsigtede Dekoration, i Overensstemmelse med de tidligere fundne Spor paa Hvælvingerne, hvorom Synet allerede 1873 havde gjort Bemærkning. Dekorationsmaler Hilker kom hertil fra Kjøbenhavn, og efter hans Anvisning blev saa Kirkens Maling udført af Maler Berends i Odense. Ved Synet den 24. Juni 1874 var Dekorationen af Højkirken fuldført. Al Overlæsning og alle stærke Farver er undgaaet. Dekoration er anvendt paa Hvælvingernes Ribber og paa Pillernes og Vindueskarmenes Ledføjninger. I hele Kirken blev der draget et bredt Baand under Triforierne for at bryde Murfladens Eensformighed.

Den Forhandling, der i Henhold til Synet den 11. Juli 1873 var indledet med Ministeriet om Bidrag til Kryptens Restauration, førte ikke til det forønskede Resultat. Derimod var Ministeriet enigt med Synskommission og

Kirkeinspektion om, at Krypten burde bevares og opbygges i sin oprindelige Skikkelse, og forlangte med Hensyn hertil Tegninger og Overslag indsendte. Et endeligt Overslag udarbejdedes af Etatsraad Herholdt og udviste en Sum af 8500 Rdl., med hvilke saaledes det tidligere Laan vilde være at forstørre. De af Herholdt udarbejdede Tegninger bleve forelagte Ministeriet og approberede. Da denne Approbation var modtagen gennem Stiftsøvrigheden under 2. Juni 1874, kunde Arbejdet ved Krypten begyndes og fortsættes uden videre Afbrydelse. Herom gaves Synsprotokollen den 24. Juni 1874 saadan Tilførsel: »Restaurationen af Underkirken er approberet af Ministeriet.» Det Arbejde, som her var at udføre, bestod væsentlig i følgende.

Da det Ahlefeldtske Kapel i den østre Ende af Kirkens søndre Sideskib forblev uberørt af Restaurationen, saa blev ogsaa det derunder værende Rum i Krypten urørt, og blev ved Mur i de to tilstødende Bueslag afsondret fra den øvrige Krypt, der paa den Maade fik 4 Arkader ud mod det nordre Skib, men kun 2 mod Syd. Disse Arkader bleve da reparerede, men det var kun en ringe Udbedring, her behøvedes; saa godt havde Buerne holdt sig i Jorden i disse 300 Aar. Efter Kryptens Længde fandtes i Midten Fodstykkerne af 3 runde Piller, der svarede til de modstaaende Halvsøjler paa Arkadens Piller. Her blev saaledes 8 Hvælvinger at opføre. Højden i disse Hvælvinger, der opførtes i Spidsbuestil med Krydshvælvinger, er omtrent 6 Alen. Den Brønd, som kom frem i Kryptens Gulv, blev rensat og istandsat. Der fandtes ved Jordmassens Udflytning ikke Spor af nogen Trappe, som havde ført fra Kirken ned i Krypten, derimod var der Rester af en Trappe fra Yderdøren i den søndre Mur ned i Krypten, og denne Trappe var den eneste synlige Indgang i Krypten, som lod sig opdage. Nu anlagdes en Trappe ned i Krypten fra hver af Kirkens Sidegange. Kryptens Gulv belagdes atter med røde brændte Sten, og i Gulvet ned-

lagdes alle de Ligsten, som havde ligget i Korets Gulv, nøjagtigen paa samme Sted i Kryptens Gulv.

Der skete indvendig en bred Tilmuring paa den ydre Mur i Højde med Gulvet i Kirken; dette var blevet nødvendigt paa Grund af, at man for at vinde Rum til Gravene havde borthugget saa store Stykker af Kirkens Grundsten, at Jordmassen, som trykkede paa Muren udvendig, maatte have en Modvægt paa den indre Side. Derved blev der med det samme en Tilgang til det Ahlefeldtske Kapel og til Valkendorfs, langs med Kirkens Mur.

Foruden de fra Koret her nedlagte Ligsten findes nu følgende Begravelser i Krypten med Kongelig:

Der var i Sct. Knuds Kirke indrettet en Familiebegravelse for Kong Hans, den Gang Graabrødre Kirke blev forladt. Begravelsen var i en lille Gravhvælving under det Vindue Øst for den søndre Indgangsdør. Her var Ligene af Kong Hans, Dronning Christine, Kong Christian den Anden og Prinds Frants nedlagte hver i sin Kiste. Graven var omgivet med et Jernstakit, og en Marmorplade med Indskrift paalagt. Op imod Vinduet, hvis nederste Tredjedel den dækkede, var den store Ligsten oprejst, der ogsaa var ført hertil fra Graabrødre Kirke. Krypten blev nu anvist som det rette fremtidige Gjemmested for disse Kongelig. Ved Skrivelse af 25. Sept. 1874 blev det af Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet overdraget til Professor Engelhardt, Professor Paludan-Müller, Professor Schmidt, Justitsraad Strunk og Kunstmaler Magnus Petersen at optage disse Kongelig af Graven, og at foranstalte deres Nedlæggelse i Kirkens Krypt efter foretagen Undersøgelse. Denne Undersøgelse blev foretaget i Tiden mellem den 30. September og 5. Oktober, og Resultatet af denne Undersøgelse meddelt i en Indberetning til Ministeriet af 27. Novbr. 1874. I et afsluttende Møde den 6. Oktbr. 1874 Kl. 12^{1/2} bleve Skeletterne insvøbte ethvert for sig, og nedlagte i 4 interimistiske Kister, hvis Laage bleve mærkede med de paagjældendes Navne og anden

Betegnelse. Derefter forsegledes alle Kisterne, indtil Gravene vare færdige i Krypten og den endelige Nedlægning der kunde ske.

Ved allerhøjeste Resolution af 11. Februar 1875 blev det overdraget til Kammerherre Worsaae i Forening med Stiftsøvrigheden og Kirkens Inspektion og Værge at foranstalte det fornødne med Hensyn til Nedlægningen af de kongelige Levninger fra Kong Hans's Begravelse i nye Grave. I Gulvet i den østre Ende af Kirkens (Kryptens) nordre Sideskib var der anlagt murede Grave: for Dronning Christine nærmest op til Kirkens Væg, ved Siden deraf for Prinds Frants, ved Siden af denne igjen for Kong Hans og endelig længst mod Syd for Kong Christian den Anden. Lige over Gravene var indmuret i Sideskibets østre Væg det fra det søndre Sideskib henflyttede store Stenmonument over Kong Hans, Dronning Christine og Prinds Frants; og tæt op til dette paa Sideskibets nordre Væg var ophængt Prinds Frants's Epitaphium af Træ, og derunder blev indsat i Muren den Marmortavle med Indskrift, som før laa over Graven i Kirke's søndre Sideskib, og som ommeldte Kongeligenes tidligere Flytning fra Graabrødre Kirke til Sct. Knuds Kirke.

Løverdagen den 17. Juli 1875 foretoges den endelige Indretning af Kongegravene i den da, fuldstændigt restaurerede Krypt. Nærværende vare da Kammerherre Worsaae, Stiftsøvrigheden og Kirkeinspektionen. Efterat man havde forvisset sig om, at Seglene alle vare ubrudte paa de i Konsistoriet henstaaende fire Kasser, i hvilke samtlige kongelige Skeletdele den 6. Okt. 1874 vare blevne nedlagte, aabnedes Kasserne og hvert Skelet for sig udtoges og nedlagdes i sin Blykiste i den for samme indrettede Grav i Krypten. Skeletterne bleve henlagte i deres fulde naturlige Længde med Hovederne mod Vest. Ved Hovedenden af hvert Lig nedlagdes desuden i Kisterne til yderligere Betegnelse for kommende Tider de kronede Metal-Navnechiffre, der hidrørte fra de i Aaret 1817 forfærdigede, men nu

aldeles fortærede Trækister. Gravene bleve staaende utildækkede og Kisterne utilloddede, indtil Gravene den følgende Dag bleve tagne i Øjesyn af Hans Majestæt Kongen og den kongelige Familje, efter Overværelse af Gudstjenesten i Kirken, der den Dag blev gjenaaabnet til Afbenyttelse for den daglige Gudstjeneste. Strax derefter bleve Laagene paa Blykisterne i de fire kongelige Grave tilloddede, og Begravelsernes Lukning paabegyndtes ved Henlæggelsen paa de respektive Grave af fire nye Ligsten med korte Indskrifter, som paa Foranstaltning af Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet, efter en til Kongegravens og Helgenskrinenes Restauration af Rigsdagen given Bevilling, vare anskaffede. Den endelige Dækning og Til-muring af Gravene fuldendtes den følgende Dag (den 19. Juli). Over hvad der saaledes skete i Dagene den 17., 18. og 19. Juli 1875 optoges en Protokol, der underskrevs af Stiftsøvrigheden, Kirkeinspektionen og Kammerherre Worsaae.

Da Dronning Elisabeths Lig 1883 førtes hertil fra Gent, efter Foranstaltning af Etatsraad Tietgen, blev Christian den Andens Grav flyttet længere mod Syd for at give Plads til lignende i Kryptens Gulv murede Grave for Dronning Elisabeth og Prinds Hans. Saaledes hvile nu Kong Christian den Anden, hans Dronning Elisabeth og deres Søn Prinds Hans under den østre Hvælving i Kryptens Midtskib. Denne Omflytning og Nedlægning af disse kongelige Levninger skete den 10. Oktober 1883 i Overværelse af Stiftsøvrigheden, Kirkeinspektionen, Kammerherre Worsaae, Etatsraad Tietgen og flere af Byraadets Medlemmer, og over Nedlægningen optoges og underskrevs følgende Protokol.

„I Henhold til Skrivelse fra Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet af 18. f. M. angaaende den definitive Bisættelse i Sct. Knuds Kirkes Krypt i Odense af Kong Kristian den Andens Dronning Elisabeths og Prinds Hans's jordiske Levninger, mødte idag, den 10. Oktober

1883, Morgen Kl. 9, i Sct. Knuds Kirke Direktøren for de antikvariske Mindesmærkers Bevaring, Kammerherre Worsaae, Lektor Chiewitz, Stiftsovrigheden for Fyens Stift, Inspektionen for Sct. Knuds Kirke tilligemed Byraadet i Odense samt Hr. Arkitekt V. Petersen.

Først aabnedes Kong Christian den Andens Grav foran Kong Hans's Monument. Blykisten i samme fandtes urørt og helt tilloddet, hvorefter den henflyttedes i den nye, for samme murede Grav midt under den søndre Hvælving i Krypten. Den tidligere Ligsten, som var ubeskadiget, lagdes atter over Kisten.

Derefter aabnedes den Trækiste med den deri værende Zinkkiste, hvori Dronning Elisabeths og Prinds Hans's Ben oprindelig vare førte fra Gent til Kjøbenhavn, og derfra igjen til Odense. De Segl og omviklede Baand, hvormed Direktionen for de antikvariske Mindesmærker havde forsynet dem ved deres Overførelse fra Kjøbenhavn, befandtes urørte.

Efter at den tilloddede Kiste var oplukket, udtoges Dronning Elisabeths Ben, som af Hr. Lektor Chiewitz omhyggelig ordnedes og lagdes tilrette i den nye for hende bestemte Blykiste, som derefter nedsattes og tilloddedes i en muret Grav under den nordre Hvælving i Krypten. Over Graven lagdes en ny Ligsten med Indskrift. Paa lignende Maade udtoges og ordnedes Prinds Hans's Ben i en ny Blykiste, som nedsattes i en muret Grav i Krypten midt imellem Kong Christian den Andens og Dronning Elisabeths Grave. Ogsaa over denne Grav lagdes en ny Ligsten med Indskrift.

Under Forretningen kom tilstede Hr. Etatsraad Tietgen, hvem det i en saa væsentlig Grad skyldes, at den nye og smukke Ordning af Kongegravene ved Hidførelse af Dronning Elisabeths og Prins Hans's sidste Rester har kunnet lade sig udføre. Mødet hævedes Kl. 12. Odense d. u. s.«

(Underskrifterne).

Foruden disse Kongegrave gemmer Krypten Kong Knuds og hans Broder Benedicts Kister; at de begge ere Helgenskrin og altsaa maa indeholde Levninger af 2 Helgene, nemlig Knud og Albanus, følger ikke med Nødvendighed deraf, at de begge have faaet Plads i samme Kirke. Beskueren af Benedicts Skrin eller Kiste, der er 2 Alen 9 Tommer lang, vil ikke gjøre sig fortrolig med den Tanke, at det er den Æske (capsula), der stod paa Alteret i Albani Kirke den Dag, da Kong Knud dræbtes, og endnu mindre, at det Skelet af en fuldvoxen Mand, der hviler i Kisten i Krypten, skulde have kunnet rummes i et Relikviegemme, der betegnes med Navnet capsula. Og naar Historien beretter, at Kong Erik lod gjøre en Kiste til Benedict aldeles svarende i Form og Udsmykning til den, som han havde ladet gjøre til Helgenen Knud, og vi saa nu i Sct. Knuds Kirke se en Kiste, der i Udseende, Størrelse og tidligere Udstyring ikke er at skille fra den anden Kiste, hvori Kong Knud hviler, saa skal der stærkere Argumenter til at frakjende Benedict den Kiste, end det Bevis, som hentes fra den Seddel, som Mads Pedersen Rostok »i Hast« skrev og nedlagde i Helgenskrinet 1696.

Til begge Skrinene er der opført murede Fundamenter under de midterste Hvælvinger i Kryptens Hovedskib, og Kisterne ere indesluttede af 2 Glaskasser, der ere hermetisk tillukkede.

En Indskrift over de Mænd, som lede Døden med Kong Knud, er anbragt i Krypten paa Væggen i den søndre Side, hvor Trappen fra Krypten fører op til Kirkens Sideskib, og lyder saaledes:

»Med Kong Knud dræbtes hans Broder Benedikt og 17 af Kongens Mænd, nemlig Asmund, Blakke, Sven, Agge, Thurgot, Bernard, Gudmar, Eskil, Tokke, Palne, Akke, Rosten, Mile, Radulf, Thurgot, Vilgrip.

Som det timedes dem at lide Døden med deres Konge og Herre, saa bør deres Minde ogsaa ihukommes med hans.»

Ovenover Krypten løfter det nuværende Kor sig i en Højde af 3 Alen, og en Trappe af Sten med Jernrækværk fører op til Koret fra Skibets Midtgang. En mindre Trappe af Træ fører op til Koret fra den søndre Gang. En Hovedforandring, som blev foretaget i Koret, var, at Alteret, der før stod ind mod den østre Mur, flyttedes omtrent 6 Alen frem i Koret. Dette skete vel nærmest af Hensyn til Menigheden, for hvem det høje Kor ellers vilde have skjult Alteret for meget, men ogsaa fordi Alteret paa den Maade kom til at staa lige over den Pille i Krypten, som forener de bageste Hvælvingers Gjordbue, medens den ved Kirkens Bagmur vilde med al sin Vægt have tynget paa Hvælvingernes Kapper. Altertavlen, der var 18 Al. høj, er beskrevet af Mumme¹⁾. Den havde i Aaret 1649 afløst en ældre, og svarede nu ikke til Kirkens tilbageførte Stil, ligesom den heller ikke passede til det højere Kor. Derfor blev kun den nederste Afdeling opstillet paa ny til midlertidig Brug, indtil det kunde lykkes Kirken at erholde en Altertavle, der kunde fyldestgøre de Fordringer, som her maatte stilles af Kirke og Menighed. Dette Haab gik i Opfyldelse ikke mange Aar efter, da Dronning Christines Altertavle overførtes hertil fra Vor Frue Kirke i Odense, hvorom Kirkens Protokol indeholder følgende Beretning:

»Aar 1886 i August Maaned blev Claus Bergs Altertavle opsat over Alterbordet i Sct. Knuds Kirke, efterat den i Sommeren 1885 var overflyttet fra Vor Frue Kirke i Odense og henstillet i den vestre Ende af Kirkens nordre Sideskib, for der at undergaa en fuldstændig og omfattende Restauration. Altertavlens Overførelse fra Vor Frue Kirke til Sct. Knuds Kirke skyldes tvende Mænd her i Sognet, der i dette Øjemed have bragt et ikke ringe Penge-Offer. Hr. Brygger, Cand. pharm. Schjötz bekostede den nye Altertavle, der nu staar i Vor Frue Kirke; den gamle Altertavles Restauration og Opstilling i Sct. Knuds

¹⁾ Sct. Knuds Kirke, S. 105 flg.

Kirke bekostedes af Borgemester, Appellationsretsraad Johan George Christoffer Frederik Koch og hans Hustru Fro Louise Mathilde Friis.

I Skrivelse af 10. Juni 1884 havde Kirke-Ministeriet meddelt Samtykke til, at Altertavlen flyttedes fra Vor Frue Kirke til Sct. Knuds, og i samme Skrivelse underrettet om, at Ministeriet havde overdraget til Kammerherre Worsaae, Etatsraad, Arkitekturmaler H. Hansen og Professor, Arkitekt Storch at træde sammen i Comite for at forestaa Altertavlens Restauration. Den nye Altertavle til Vor Frue Kirke var færdig til Opstilling i Juli Maaned 1885, og Mandagen den 20. Juli paabegyndtes Flytningen af Claus Bergs Altertavle. Herom gaves herfra Meddelelse til Kammerherre Worsaae, der i Skrivelse af 27. Juli 1885 paa Comiteens Vegne underrettede om, at Restaurationen af Altertavlen var af Comiteen overdragen til Professor Magnus Petersen.

Da Kammerherre Worsaae afgik ved Døden den 15. August 1885, beskikkede Ministeriet ifl. Skrivelse af 25. Aug. s. A. Dr. phil. Henry Petersen til at tiltræde Comiteen i hans Sted.

Professor Magnus Petersen begyndte saaledes paa Arbejdet ved Hjælp af Billedskærer Ernlund af Odense og Kunstmaler Feederholtz af Kjøbenhavn. Professor Storch udtraadte senere af Comiteen og i hans Sted indtraadte Arkitekt Vilhelm Petersen af Odense. Restaurationen fremmedes i den paafølgende Vinter og Sommer saaledes, at Opstillingen af Altertavlen paa sin Plads i Koret kunde paabegyndes midt i August, og Søndagen den 5. September 1886 kunde Gudstjenesten i Sct. Knuds Kirke første Gang holdes foran det nye Alter.«

Kannikestolene i Koret fra den katholske Tid vare vel blevne skaanede i Aaret 1754, men for at modernisere dem efter Tidens Smag var det høje Rygstød og Himmel taget bort. Nu bleve Stolene førte tilbage til deres gamle Skikkelse ved Anbringelse af lukkede Rygstød og frem-

springende Dække; men Korets Forkortelse ved Alterets Fremrykning medførte, at Sædernes Antal indskrænkedes fra 9 til 7.

Gulvet, der i den øvrige Kirke lagdes af brændte Sten, blev i Koret belagt med Marmorfliser fra det tidligere Gulv, og disse indfattedes i Kvadrater af røde Mursten.

Ved Gulvets Lægning i Kirkens Skib bleve ogsaa Rørene til Varme-Apparatet nedlagte. I Inspektionens Møde den 8. Sept. 1874 fremkom et Tilbud fra d'Hrr. Allerups Støberi i Odense om at levere og indlægge Varme-Apparatet for en Betaling af 6700 Rd. Jernstøberiet Phoenix i Odense gjorde et lavere Bud af 12,641 Kr., og fra denne Fabrik blev saa Apparatet indlagt i den følgende Vinter. Opvarmningen sker ved Damp, der faas fra Dampkjedlen i et Kjedelhus i en Afstand af omtrent 40 Alen Syd for Kirken. Apparatet har vist sig at være tilstrækkeligt og kan i Frosttage bringe Temperaturen i Kirken op til 10 og 11 Grader.

Før Restaurationen havde Kirken 4 Rader Stole i Skibet. Disse vare lukkede med Døre, der vare til at aflaaase, fordi de lejedes ud for aarlig Betaling. Dette var forlængst gaaet af Brug, og den Rettighed; som f. Ex. Latinskolen, Magistraten o. fl. havde til forbeholdte Stolestader, var opgiven. Landsognet gjorde vel nu Fordring paa at blive anvist særlige Stolestader til udelukkende Brug, ligesom forhen; men da deres gamle Stole havde været i Sidegangen blandt de korte Stole, og Bænkene der nu ikke kunde have meget tillokkende, saa frafaldtes den rejste Indsigelse. De nye Stolestader byggedes uden Døre med udskaarne Opstandere, efter en fra Etatsraad Herholdt oversendt Model, som var forarbejdet af Snedker Oxelberg i Kjøbenhavn. Efter den bleve Stolene forfærdigede af Snedkere i Odense. Der blev nu kun 2 Rækker Stole langs med Hovedgangen; i Sidegangene blev der sat løse Bænke langs med Muren.

Fra Kirkens Skib er Indgang til Konsistoriet og til Valkendorfs Kapel. I dette, hvis øverste Del er overgaaet til den Vittinghofske Familje, der stiftede Baroniet Schelenborg, var det store Epitaphium af sort og hvidt Marmor aldeles brøstfældigt, og de der staaende Kister i en meget forfalden Tilstand. Kisterne bleve betrukne med nyt Klæde af Besidderen af Schelenborg, og Epitaphiet restaureret af Kirken, hvortil Baron Juul Brockdorff til Meilgaard bidrog med 300 Rd.

Gasledningen udgaar fra Kjælderens i Valkendorfs Kapel, hvor Gasmaaleren er opstillet. Derfra føres Ledningen i 3 Arme op over Kirkens Hvælvinger i Højkirken og i Sideskibene, saaledes at Kronerne, af hvilke der er 4 i Midtgangen og 2 i hver af Sidegangene, i hvert af Kirkens Skibe ere uafhængige af hinanden, og kunne tændes og slukkes hver for sig. Paa Kirkens Piller er anbragt Lampetter og ved Orgelet 2 Kandelabrer. Indlægningen af Gasledningen udførtes af Smed Andersen i Odense, og Indlægningen i Forening med Omdannelsen af Lysekronerne og Anskaffelsen af Lampetter kostede Kirken 5000 Kr. Kirken havde 7 Lysekroner, 4 i Midtgangen og 2 i søndre og 1 i nordre Gang. Nu blev en ny anskaffet til nordre Gang og støbt af Gjørtler Vilh. Hansen for en Betaling af 800 Kr.

Da nu ogsaa Orgelet var kommet tilbage til sin gamle Plads i den vestre Ende af Kirken, med Bibehold af den gamle Facade, men opmalet og forgyldt paa ny, saa var Restaurationen af Kirken fuldendt, og den 18. Juli 1875 blev Kirken paa højtidelig Maade gjenaaabnet til gudstjenstlig Brug i Overværelse af Kong Christian den Niende og de fleste Medlemmer af Kongehuset. Menigheden havde i 3 Aar været henvist til Vor Frue Kirke.

Den saaledes fuldendte Restauration var bestridt ved de 2 Laan, det første fra 1873 paa 132,200 Kr. og det andet fra 1875 paa 24,000 Kr. I alt paaførtes altsaa Kirken en Gjæld af 156,200 Kr.
